

УДК 94:[338.43:321.64](477)''1919/1920''

АГРАРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В 1919–1920 роках

Ярослав МАЛИК

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної Академії державного управління
при Президентові України,
кафедра європейської інтеграції та права,
вул. Сухомлинського, 16, 79444, Львів-Брюховичі, Україна

На значному фактичному матеріалі висвітлено суть аграрної політики радянської влади в Україні в 1919–1920 роках, форми і методи її здійснення. У період реалізації політики “воєнного комунізму”, стійкість більшовицького режиму в Україні визначалась, перш за все, підтримкою його селянством. Однак, реальні заходи радянської влади щодо українського села, яке Москва розглядала як джерело продовольства і сировини, демонстрували небажання радянської влади йти на компроміси із селянством. Українське селянство не сприймало земельну політику більшовиків, яку вони насаджували у формі комун і радгоспів. Ці кроки нової влади викликали масові повстання селян. Наприкінці 1920 р. більшовицькі лідери під тиском селянського руху були змушені змінити свій погляд на політику щодо земельного питання. Проте, вони не відмовилися від планів усупільнення приватної власності на селі, але на зміну терміну “комуна” був винайдений термін “колективізація”. Зміна терміну не означала трансформації самої суті більшовицької аграрної політики, яка базувалась на насильстві щодо селян. Саме політика колективізації у наступні десятиріччя визначала взаємовідносини комуністичної влади із українським селянством.

Ключові слова: радянська влада, аграрна політика, колективні господарства, комуні, селянство, Україна.

Історія підтверджувала, що переможе в революції той, хто зуміє провести аграрну реформу відповідно до бажань селянських верств. Упродовж багатьох століть 80% населення України становило селянство, яке одвічно прагнуло одержати землю, й підтримувало ті політичні сили, які обіцяли йому передати цю землю у володіння. Так було в усі періоди революційних подій ХХ століття. Особливо загострилася боротьба за землю, що означало боротьбу за селянство в 1919–1920 рр.

Історія вирішення аграрного питання в Україні знайшла своє відображення в історіографії. Зокрема у центрі уваги радянських істориків була проблема аграрних господарств на селі. Результати досліджень зібрано у низці монографій, статей і дисертацій, які започаткувала праця М. Рубача. Весь масив цієї літератури можна згрупувати навколо двох проблем:

а) аграрна політика більшовиків на селі (М. Березовчук, І. Ганжа, М. Головач, М. Ксендзенко, Р. Лях, І. Рибалка, І. Хміль, В. Чигирик, О. Чмига та ін.);

б) політика “воєнного комунізму” та її втілення в Україні (Є. Гімпельсон, В. Борисов, М. Давидов, Ю. Кондуфор, К. Позняков, Ю. Терещенко,

І. Шевченко). Радянські історики, вивчаючи аграрну політику більшовиків в українському селі, доводили, що селянські маси, керовані більшовиками, конфісковували поміщицькі маєтки і вилучали залишки куркульських земель, ділили землі, створювали колективні та радянські селянські господарства. Ці дослідники робили висновок, що у грудні 1919 – травні 1920 рр. було остаточно ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Однак, незважаючи на стереотипи і догми, які склалися в історичній літературі, науковці на підставі джерел доводили, зокрема, те, що основна маса селянства висловилася за зрівняльний розподіл землі, а це не відповідало курсу більшовиків на колективне сільське господарство.

Однак, із-за ідеологічних догм, які панували в радянський період, питання аграрної політики більшовиків в період революції 1917–1921 рр. не можна було об'єктивно вивчити. Спробу неупередженого погляду на аграрні відносини в українському селі в революційний період робили окремі зарубіжні історики та історики української діаспори. Проте для об'єктивного дослідження проблеми бракувало доступу до джерел. І хоча такий доступ на даний період є наявним, але зацікавленість істориків цією проблематикою значно знизилась, незважаючи на актуальність такого дослідження.

Метою статті є дослідження на новій методологічній основі процесу здійснення більшовиками аграрної політики в українському селі в 1919–1920 роках, тобто в період найбільшого піднесення повстанського селянського руху, в основі якого лежала боротьба за землю.

Наприкінці 1918 р. Директорія УНР, яка взяла владу, з досвіду (хоча й тимчасового) попередніх українських урядів розуміла, що будь-яке затягування з вирішенням земельного питання відверне від неї українське селянство, як воно свого часу відвернулося від Центральної Ради чи держави гетьмана П. Скоропадського. З усіх запланованих Директорією спеціальних заходів найважливішим була розробка аграрної реформи, яку з нетерпінням очікувало українське селянство. Проведення радикальної аграрної реформи з початком наступу більшовиків у січні 1919 р. було необхідним як засіб завоювати й утримати на своєму боці селянські маси.

Українські селяни, у значній мірі, перебуваючи під впливом Української партії соціалістів-революціонерів, продовжували вимагати соціалізації землі. Характерними були рішення Сквирського повітового селянського з'їзду на Київщині 4–6 січня 1919 р., який у своїй резолюції визначив, що соціалізація в основі земельної реформи зміцнила б економічне становище республіки і ліквідувала б безземелля. З'їзд висловив побажання, щоб Директорія відновила дію земельного закону Центральної Ради, зробивши зміни відповідно до тогочасних обставин.

Закон про землю Рада міністрів УНР ухвалила 8 січня 1919 р. Стаття перша ліквідувала приватну власність на землю. Вся земля в Україні належала державі. Користуватися землею могли “усі елементи, які обробляють землю

своїми руками”, а земельний фонд держави передбачено використовувати насамперед для задоволення малоземельного і безземельного селянства¹. У той же час у законі було передбачено, що у господарствах, які мають 15 і більше десятин, можна використовувати найману працю, а також існувала можливість збереження за колишніми власниками зразкових поміщицьких господарств. За цукровими заводами і гуральнями було дозволено залишати таку кількість землі, яка давала б їм змогу успішно функціонувати. До положення про збереження деякої кількості землі у її колишніх власників селянство, що вимагало зрівняльного поділу, поставилося негативно. Проте, навіть і в такому вигляді закон не підлягав негайній реалізації. Зимовий та весняний періоди уряд розглядав як підготовчий етап до проведення аграрної реформи, яка повинна розпочатися лише влітку 1919 р. Отже, земельний закон Директорії був ухвалений із мотивів більше політичних, ніж державних та господарських. Саме тому селянство у нього не й повірило. По селах можна було почути скептичні голоси: *“Що воно за знак – зимою нам дають землю, а прийде весна – земля знову не наша”*².

У цілому аграрне законодавство Директорії УНР не відповідало настроям повсталих селянських мас. Однак, селяни приєдналися до Директорії, яка теж виступила проти влади гетьмана. Селянство було за негайний розподіл великого землеволодіння, та Директорія пізно і не до кінця пристосувалася до його вимог, і це сприяло наступу більшовицьких військ.

Другий більшовицький наступ в Україну в 1919 р. мав конкретну мету – продовольство і сировина. Тому більшовицький “Тимчасовий робітничо-селянський уряд України”, створений 28 листопада 1918 р., у Маніфесті до робітників, селян і солдат оголосив про негайну передачу селянам усіх поміщицьких земель із живим і мертвим інвентарем³. У дусі Маніфесту була розгорнута й більшовицька агітація й пропаганда, завдання якої було викликати у селян враження, що вони одержують землю у вічне користування.

Цю тактику продовжила Декларація уряду від 28 січня 1919 р., у якій підтверджувалося, що *“проводиться конфіскація поміщицьких, куркульських і монастирських земель для передачі у розпорядження малоземельним селянам”*⁴. Однак, уже в наступному абзаці Декларації було:

“Для піднесення продуктивності сільськогосподарської праці та полегшення важкого становища селянства радянський Робітничо-селянський уряд сприятиме поширенню суспільного колективного обробітку землі, постачання

¹ Закон про землю в Українській Народній Республіці (Б.м. і р.), 4.

² Нова Рада. 14 (1) січня 1919.

³ Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 1 (Київ: Держполітвидав УРСР, 1963), 95.

⁴ Там само, 104.

⁵ Там само.

селу насіння, технічних сил і сільськогосподарських знарядь, необхідних для ведення громадських господарств”⁵.

В Україну більшовики переносили практику створення колективних господарств, яку використовували у РРФСР. У резолюції Першого Всеросійського з’їзду земельних відділів, комітетів бідноти і комун, ухваленій 18 грудня 1918 р., зазначалося:

“Найголовнішим завданням земельної політики є послідовне неухильне проведення широкої організації сільськогосподарських виробничих комун, радянських господарств і спільного обробітку землі, які у своєму розвитку неминуче приведуть до єдиної комуністичної організації всього сільського господарства”⁶.

На підставі цієї резолюції ВЦВК РРФСР розробив і 14 лютого ухвалив “Положення про соціалістичний земельний устрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства”. Лінію на форсоване насадження різних типів колективних господарств в Україні проводили голова РНК УСРР Х. Раковський і секретар ЦК КП(б)У Г. П’ятаков. Важливу роль відіграла також позиція керівних працівників Наркозему РРФСР В. Мещерякова і Н. Плюсній, скерованих на роботу в Наркозем України відповідно як нарком і його заступниця, які були за повсюдне створення в Україні радгоспів і комун⁷.

Під впливом більшовиків рішення про скасування приватної власності на землю, а в маєтках поміщиків організувати радянські господарства і комуні ухвалили Харківський губернський з’їзд рад, III Всеукраїнський з’їзд рад і III з’їзд КП(б), що відбулися наприкінці лютого – на початку березня 1919 р. Причому партійний з’їзд доручив ЦК КП(б)У розробити на принципах “Положення...” РРФСР відповідний документ для України і подати його на затвердження III Всеукраїнському з’їзду Рад⁸.

На прискорення процесу організації радгоспів і комун були скеровані й усі наступні постанови радянського уряду і Наркозему УСРР. Більшовицькі партійні та радянські органи докладали зусиль, щоб максимально прискорити повсюдне створення радгоспів і комун. *“Ми спочатку гадали, – говорив пізніше Г. Петровський, – що за наших умовин легко можна було б створити сільськогосподарські комуні і селян, і натиск на цю справу був досить дужий”⁹.* Резолюції на підтримку колективного обробітку землі більшовики приймали на всіх з’їздах рад, на яких мали перевагу.

⁶ Красный пахарь 1 (1919).

⁷ В. Мещеряков, *Земельная политика коммунистов* (П. Б. в., 1919), 6.

⁸ III Всеукраїнський з’їзд Рад (6–10 березня 1919 р.). *Стенографічний звіт*. (Харків: Видання Центру управління УСРР, 1932), 15–154, 191, 195.

⁹ Григорій Петровський, *Ради за періоди громадянської війни і за сирного будівництва*. (Харків: Держвидав України, 1927), 26.

У політиці колективізації сільського господарства в першій половині 1919 р. більшовики мали деяку підтримку інших політичних партій, що діяли в Україні, та їхніх діячів – есерів, українських лівих есерів, УСДРП (незалежних лівих). Один із лідерів українських лівих есерів В. Качинський виступав за *“планомірну ліквідацію пануючого у даний час одноосібного (дрібного і середнього) селянського господарства і заміну його господарством колективним”*¹⁰. Однак минуло неповні два місяці, й повсякденна дійсність довела, що він і партія помилилися. *“Гірка дійсність переконує в тому, що всі розрахунки на радянські господарства були нічим іншим, як гарячим бажанням за волосся притягнути життя до оправдання теорії”*¹¹.

Колективні господарства в Україні організовували без врахування конкретних умов і, головне, з порушенням принципу добровільності вступу до цих колективів. На середину 1919 р. в Україні діяли 1350 радгоспів, які займали 1 млн. 208 тис. 400 десятин землі, а також 835 колективних господарств інших форм (комун і артільей)¹².

Не сприймаючи більшовицької земельної політики, яку насаджували у формі комун і радгоспів, українське селянство піднялося на масові повстання, які охопили, практично всю територію України. Тому більшовицькі партійні органи, не відходячи від генеральної лінії насадження колективних форм господарювання на селі, намагалися відвернути увагу селянства категоричним запереченням примусового запровадження комун. Намагаючись сформувати громадську думку про добровільність їх створення, більшовики використовували періодичну пресу, селянські з'їзди, усну пропаганду.

Проте слова і діла більшовиків не збігалися. Для них політика і мораль були несумісні, тож для утвердження свого панування більшовицька влада використовувала будь-які засоби. Жодні вимоги селян, які повірили заявам, що створення комун та інших форм колективних господарств були порушенням законності, розділити землю для індивідуального обробітку не задовольняли. Якщо ж більшовицькі органи розділяли поміщицькі маєтки серед місцевого селянства, то лише у крайніх випадках, коли селянство як найважливіший аргумент застосовувало силу.

Більшовики, утверджуючи свою владу в Україні, не зважали на селянство, його прагнення одержати землю. Віссю своєю політикою на селі у 1919 р., як писав командуючий більшовицькими військами в Україні В. Антонов-Овсієнко у листі до ЦК РКП(б) в липні 1919 р., вони зробили проповідь комуні й організації радянських господарств¹³.

¹⁰ В. Качинський, “Социализация сельского хозяйства на Украине”, *Борьба*, 9 февраля 1919.

¹¹ В. Качинський, “Земельные дела”, *Борьба*, 4 мая 1919.

¹² *Отчет Народного Комисариата земледелия за 1920 г.* (Харьков: Б.и., 1921), 12; Николай Скрипник, *Начало коллективного хозяйства на Украине.* (Москва: Госиздат, 1920), 10-11.

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20 .спр. 129, арк. 24.

Більшовики пропагували колективні господарства як вищу, продуктивнішу форму господарювання порівняно з індивідуальною. Дійсність ж була зовсім іншою – спроба нав'язати нові форми господарювання на селі приводили до повного занепаду і розрухи. Жалюгідний стан колективних господарств надзвичайно озлоблював селян. Вони не могли спокійно дивитися, як пропадає людська праця, нищать створені ними цінності. Проте більшовики нічого не змінювали. Невирішення аграрного питання стало причиною того, що більшовицька влада з України в 1919 р. не втрималась, з одного боку – масовими антибільшовицькими селянськими виступами, а з іншого – через воєнно-політичні обставини – наступ армії А. Денікіна, якій українське селянство, “наситившись більшовизмом”, теж не ставало на перешкоді, та спільний наступу двох українських армій – Армії УНР і Галицької армії.

Встановлення на значній території України білогвардійського режиму А. Денікіна, не принесла українському селянству полегшення. Відновлення буржуазно-поміщицьких порядків, накладення на селян непомірних податків, репресії привели до масових виступів селянства, що сприяло відновленню радянської влади в грудні 1919 р.

Узявши знову владу в Україні, більшовики в земельному питанні не відмовилися від колективних господарств, а вибрали тактику тимчасового компромісу з селянством. Наприклад, в Інструкції Всеукраїнському “Про завдання ревкомів в будівництві радянської влади на місцях” зазначалося:

“Не заперечуючи важливого значення радянських господарств як показових культурно-агрономічних центрів і значення бурякових плантацій для українського цукрового виробництва, ми в той же час рекомендуємо, в першу чергу, поставити питання про наділення безземельних і малоземельних селян землею із фонду радянських господарств”¹⁴.

Одночасно більшовики вживали заходів для охорони і збереження радянських господарств. Зокрема Пирятинський повітревком на Полтавщині 26 грудня 1919 р. “у зв'язку з тим, що селянство України поставило своєю метою знищити радгоспи, щоби в них не організовувалися комуни”, ухвалив організувати для їхньої охорони спеціальні загони¹⁵.

У цей період свій погляд на вирішення земельного питання знову висловили політичні партії, що діяли в Україні. ЦК Української партії соціалістів-революціонерів у постанові “В справі земельній” від 1 січня 1920 р. шлях його вирішення визначив через розподіл поміщицької землі безземельному і малоземельному селянству на правах власності, однак воно повинно одержати

¹⁴ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). Зб. Документів і матеріалів. (Київ: Вид. АН УРСР, 1957), 28.

¹⁵ Державний архів Полтавської області, ф. Р. -1865, оп.1, спр. 142, арк. 56.

¹⁶ Українська партія соціалістів-революціонерів (Відень-Київ: Накладом УПСР, 1920), 84.

землю за викуп. Що стосувалося колективних форм обробітку землі, то перехід до нього мав бути еволюційним і лише на ґрунті економічних вигод чи шляхом кооперації¹⁶.

Своє ставлення до земельного питання переглядала і партія боротьбистів. Перебуваючи на радянських позиціях і підтримуючи в окремих поглядах більшовиків, боротьбисти теж змушені були критично оцінити аграрну реформу в Україні в першій половині 1919 р.

“Подібна реформа, – писала полтавська газета “Боротьбист”, – як і можна було сподіватись, могла задовольнити в деякій мірі лише незначний контингент сільського пролетаріату, який, не маючи свого господарства, ладен працювати в світському. Що ж торкається більш чисельної категорії незаможних і середніх селян, то земельна нужда їх, за незначним винятком, осталась незадоволеною”¹⁷.

Боротьбисти дотримувалися того, що земельне питання в Україні треба вирішити на майбутньому з’їзді рад, взявши за основу “негайне задоволення селянства в пекучій земельній нужді”. Селянство повинно мати право само вирішувати, як ліпше вести господарство – індивідуальне чи колективне¹⁸.

По-своєму бачили шляхи вирішення земельного питання в Україні анархісти. У грудні 1919 р. вони прийняли декларацію, яка передбачала повну ліквідацію наслідків більшовицького господарювання в українському селі (найперше націоналізацію і колективні господарства). Вирішення ж земельних відносин не відрізнялося, по суті, від програмних положень інших політичних партій. Декларація визначала:

“Вся земля по мірі вилучення її з рук приватних власників повинна поступати не у володіння держави, а в відання і розпорядження тих, хто на ній трудиться”¹⁹.

На загальну тенденцію щодо проведення аграрної реформи в Україні змушені були зважати більшовики. Це виявилось, зокрема, у резолюції Борзнянської повітової конференції КП(б)У Чернігівської губернії від 5 січня 1920 р. З одного боку, передбачалося задовольнити вимоги селянства, а з іншого – створювати комуні, артілі, спілки²⁰. Таке досить неоднозначне ставлення більшовиків до вирішення земельного питання було відображено і в земельних законах початку 1920 р.²¹

¹⁷ *Боротьбист (Полтава)*, 18 грудня 1919.

¹⁸ Там само.

¹⁹ И. Тепер (Гордяев), *Махно* (Київ: Молодой рабочий, 1924), 58-59.

²⁰ Державний архів Чернігівської області, ф. П-8477, оп. 1, спр. 101. арк. 7.

²¹ Там само.

Одним із перших законодавчих актів Всеукрревкому стали “Основні начала організації земельної справи в Україні”, опубліковані 22 січня 1920 р. Передбачалося, що для остаточної ліквідації поміщицького землеволодіння і наділення землею безземельних і малоземельних селян при губернських, повітових і волосних виконкомах і ревкомах будуть негайно утворені земельні відділи. Всі інструкції із земельного питання доручено було розробити земельній комісії Всеукрревкому²². Основні положення цього документа були втілені в законі Всеукрревкому про землю.

Проект закону про землю також розробила земельна комісія Всеукрревкому, однак право остаточної редакції залишив за собою В. Ленін²³. У Москву для цього двічі виїжджала делегація у складі Г. Петровського, Х. Раковського, Д. Мануїльського, і “*тільки після третього читання, – як згадував Г. Петровський, – його затвердили для всієї України*”. Пізніше, на IV конференції КП(б)У в березні 1920 р. було зазначено, що закон про землю був остаточно розроблений у тісному контакті ЦК РКП(б) і КП(б)У²⁴. Остаточно закон про землю був затверджений Всеукрревкомом. Одночасно він затвердив Інструкцію про попередній розподіл колишніх нетрудових земель України у користування нетрудового землеробського населення²⁵.

Закон про землю вводили в дію телеграфом. Тоді ж голова Всеукрревкому Г. Петровський телеграмою зобов’язував губревкоми поширити закон, щоб довести його до селянства²⁶. Протягом лютого-березня закон опублікували у всіх більшовицьких газетах.

Закон передбачав перехід у користування селян усіх колишніх поміщицьких земель, конфіскованих радянською владою ще в 1919 р., санкціонував негайне виселення із економій колишніх власників та орендарів. Інвентар було передано у розпорядження земельних відділів для першочергового наділення ним безземельного і малоземельного селянства, сільськогосподарських робітників і державних зразкових господарств. Усі будівлі поміщицьких маєтків і несільськогосподарський інвентар переходили у розпорядження земельних відділів для передачі у користування закладів народної освіти, охорони здоров’я, соціального забезпечення тощо.

У законі визначався порядок розподілу земель радянських господарств і цукрових заводів:

²² Збірник узаконень і розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету 1 (Харків: Видання Всеукрревкому, 1920): 4-7.

²³ Християн Раковський, “Ілліч і Україна”, *Український історичний журнал* 4 (1989): 114.

²⁴ Григорій Петровський, *3 революційного минулого* (Київ: Держполітвидав УРСР, 1959), 137.

²⁵ Николай Ксендзенко, *Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь 1919 – март 1921)*. (Харьков: Вища школа, 1980), 137.

²⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 744. оп. 1. спр.1, арк. 33–38.

“Всі радянські господарства, що утворилися в минулому році із колишніх поміщицьких земель, – зазначалося у ст. 4 закону, – переходять у безпосереднє користування безземельного і малоземельного селянства, за виключенням тих частин, “які з відома самих селян... повинні залишитися для створення зразкових радянських господарств, дослідних станцій і т.д. там, де такі необхідні будуть для розвитку сільського господарства”²⁷.

Проте ухвалений закон про землю зовсім не заперечив колективне землеробство, щодо цього він просто промовчав із тактичних міркувань. Шляхи розвитку колективного землеробства були обґрунтовані в “Положенні про соціалістичне землевпорядкування і про заходи переходу до соціалістичного землеробства”, які були чинними. Як підкреслив дослідник аграрних відносин того періоду М. Ксендзенко, *“в 1920 р. ніяких принципових змін у відношенні загальних завдань колективного землеробства не відбулося”²⁸.*

Новий земельний закон, запроваджений у дію більшовиками в 1920 р., був досить продуманим тактичним прийомом для залучення селянства на бік радянської влади. Саме так його зрозуміли більшовицькі організації на місцях. Наприклад, загальні збори Ніжинської організації КП(б)У 5 березня 1920 р. ухвалили вважати закон про землю як захід тимчасово правильний²⁹. Х. Раковський, виступаючи з доповіддю на IV Всеукраїнському з’їзді Рад у травні 1920 р., мету ухвалення закону пояснив так: *“Щоб вирвати у контрреволюції один із засобів агітації проти нас”³⁰.*

Незважаючи на нібито деякий відступ і повернення до декрету про землю, наступ на українське селянство не припинився. Коли в законі про землю передбачалося, що розподілу не підлягають “трудова господарства”, тобто ті, де не використовують найманої праці, то вже 24 березня 1920 р. РНК УСРР розіслав усім губземвідділам спеціальний циркуляр “Про порядок застосування закону про землю від 5 лютого 1920 р.”, яким уточнював поняття трудової норми. Тепер залишки землі господарств, що перевищували споживчу трудову норму, запроваджену для певної місцевості, підлягали вилученню, навіть якщо в них не використовували найманої праці³¹. Цим заходом передбачали розколоти ряди ще досить аполітичного українського селянства, прискорити його розшарування.

²⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2360, оп. 1, спр.10, арк.51.

²⁸ Николай Ксендзенко, *Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь 1919 – март 1921)*. (Харьков: Вища школа, 1980), 15-16.

²⁹ Державний архів Чернігівської області, ф. П -8477, оп.1, спр. 56, арк. 14.

³⁰ *Бюлетень IV Всеукраїнського съезда Советов № 2* (Харьков: Б.и., 1920), 40.

³¹ *Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по земельному вопросу на Украине с 1 января 1920 г. по августа 1920 г.* (Харьков: Изд-о Народного комиссариата юстиции, 1920), 10.

Бідніша та середня частина селянства, як і сподівалися більшовики, схвально сприйняли новий земельний закон. Однак, більшовицькі та радянські органи на місцях були у деяких випадках на позиції збереження колективних форм обробітку землі. Активними захисниками колективних форм обробітку землі стали комнезами. Характерною була резолюція Херсонського повітового з'їзду комнезамів, що відбувся в середині вересня 1920 р. Вона проголошувала курс на організацію *“нових форм суспільного господарства, починаючи з перших ступенів – спільного обробітку землі, і кінчаючи організацією трудових сільськогосподарських артільей і комун”*³².

Проте, незважаючи на зусилля більшовиків зберегти колективні господарства, їм це не вдалося. За підрахунками І. Хмеля, кількість радгоспів, порівняно з 1919 р., зменшилася майже в 2,4 рази³³.

Наприкінці 1920 р. свій погляд на форму колективного господарства змінили й більшовицькі лідери. Піддаючи сумніву потребу комун, які за комуністичною доктриною вважалися вищим досягненням комуністичного будівництва на селі, вони схвалювали інші форми колгоспів, особливо артільей. Приватне сільське господарство не вписувалося в комуністичну доктрину. У капіталістичному суспільстві на підставі розвитку продуктивних сил воно було пов'язане з ринковою економікою. *“Своїм незалежним від держави існуванням, – писав історик С. Кульчинський, – воно кидало виклик тоталітарному політичному режиму”*³⁴.

Як бачимо, більшовики не відмовилися від планів комунізувати село, але на зміну терміну “комуна”, до якого селяни відчували відразу, був винайдений термін “колективізація”. Та зміна терміну не означала трансформації самої суті більшовицької аграрної політики: створення в селі великого виробництва, яким державні органи могли б управляти так, як управляли “командними висотами” у промисловості. Це термін визначив аграрну політику більшовиків на всі наступні десятиріччя радянської влади в українському селі.

³² Резолюции I Херсонского уездного съезда комнезамов (с 13 по 17 сентября 1920 года). (Херсон: Б.И., 1920), 5.

³³ Иван Хмель, *Аграрные преобразования на Украине. 1917-1920 гг.* (Киев: Наукова думка, 1990), 179–180.

³⁴ Станіслав Кульчицький, “Концепція “кооперативного соціалізму”, *Український історичний журнал* 2 (1995): 5.

AGRICULTURAL POLICY OF THE SOVIET AUTHORITIES IN UKRAINE IN 1919–1920

Yaroslav MALYK

Lviv Regional Institute for Public Administration
of National Academy of Public Administration,
chair of European Integration and Law
16, Suchomlynskooho str., 79444, Lviv, Ukraine

In the article was depicted the agrarian policy of the Soviet government in Ukraine in 1919–1920. During this period, stability of the Bolshevik regime in Ukraine was determined primarily by the support of its peasantry. The measures implemented by the Soviet government in Ukrainian countryside, which Moscow saw as a source of food and raw materials, demonstrated the Bolsheviks' unwillingness to compromise with the peasantry. The Ukrainian peasantry did not accept the land policy of the Bolsheviks, which they imposed in the form of communes and state farms. These steps of the new government caused mass uprisings of the peasants. In the late 1920s, Bolshevik leaders, under pressure from the peasant movement, were forced to change their view of the land question. Now the term "commune" was changed to the term "collectivization", which, however, did not mean the transformation of the very essence of the Bolshevik agrarian policy, which continued to be based on violence against the peasants.

Key words: Soviet regime, agrarian policy, collective farms, communes, peasantry, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 6.05.2016
Прийнята до друку 20.06.2019